

Tóth Imre

IV. KÁROLY VISSZATÉRÉSEI ÉS AZ OSZTRÁK–MAGYAR HATÁRKÉRDÉS ÜGYE*

A húsvéti kísérlet és Nyugat-Magyarország kérdése

1921 Nagyszombatján a déli órákban egy autó érkezett a pinkafői (Pinkafeld, Ausztria) vendégfogadó elé. A kocsiból két férfi szállt ki és foglalt helyet a különteremben. Az arcukat sötét autószemüveg takarta. A bőröndöket sofőr cipelte be a vendéglőbe, ahol csupán néhány helybéli tartózkodott. Lehner, a fogadás a két férfi egyikét, Erdődy Tamás grófot már régóta ismerte, a másik idegen volt a faluban, bár – emlékezése szerint – vonásai „valahogy ismerősnek tüntek” a számára. Különös volt, hogy a két vendég ebéd közben sem vette le a szemüvegét. Folytassuk Lehner visszaemlékezésével: „[...] megjegyzésemre, hogy társa ismerősnek tűnik számomra, és valahol már láttam az urat, Erdődy gróf azt válaszolta, hogy az teljesen kizárt, mert ő a spanyol »Fekete Kereszt« nevű szervezet képviselője. A rövid eszmecsere után a vendégek ebédet rendeltek. Natúr szeletet savanyú uborkával. [...] Az étel igen ízletes lehetett, mert a külföldi vendég még egy szeletet kért – franciául. Mivel én az angol nyelvet jobban bírom a franciánál, angolul kérdeztem, hova lesz az útjuk. Erdődyhez Rotenturmba [Vasvörösvár, Ausztria] – hangzott a válasz, szintén angolul. A gróf a vacsora közben többször elhagyta a vendégfogadót, hogy telefonáljon. Láthatóan ideges volt, mert közölték vele, hogy az autója meghibásodott, Renée (sic)¹ hercegé pedig, amellyel érkeztek, nem rendelkezett határátlépési engedéllyel. [...] Erdődy végül megkért – folytatja Lehner –, hogy saját lovaskocsimat bocsássam a rendelkezésükre. Ezt meg is ígértem, noha a lovak aznap már kétszer voltak Pinggauban, emiatt meg kellett várni az abrakolást. Délután öt órakor kocsisom, Johann Huhlfeld készen állt az indulásra. Ezt németül jelentettem a grófnak, mire az idegen azonnal felpattant a helyéről, vagyis minden szót tökéletesen értett abból, amit mondtam [...]. Felsőőrön [Oberwart, Ausztria] épp feltámadási körmenetet tartottak, amikor a kocsi odaért, úgyhogy az utasok letérdeltek és úgy várták meg menet

* A tanulmány elsősorban nem az osztrák–magyar határkérdéssel foglalkozik, címével mégis utal rá, hogy az abban jelzett két probléma összekapcsolódott és kölcsönösen hatott egymásra. Különösen a Nyugat-Magyarországon 1921 késő nyarán és őszén történt események befolyásolták Károly ismételt trónfoglalási kísérletét.

¹ René Bourbon – pármai herceg, Zita királyné öccse.

elhaladását, a szemüvegeket viszont csak ez után, a faluból kiérve vették le.”² A kocsis, Huhlfeld ekkor ismerte csak fel az idegent: aki maga Habsburg Károly volt. Estére a volt uralkodó Erdődy autóján, hamis spanyol útlevéllal a zsebében Szombathelyre érkezett, hogy még Eckartsauban felfüggesztett uralkodói jogaiba visszahelyezze önmagát.³ Ezzel egyszersmind új szál fonódott a hosszú hónapok óta zajló osztrák–magyar területi viták történetébe is.

A területi hovatartozás körüli vita 1918 végén lángolt föl annyira, hogy a kérdés 1919 májusában bekerült a párizsi tanácskozások napirendi pontjai közé is. Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolását az Osztrák Államtanács 1918. november 12-ei dekrétuma követelte hivatalosan. Nemzetközi szintéren elsőként Archibald Cary Coolidge, az amerikai békeküldöttségnek a bécsi helyzetet jól ismerő tagja hozakodott elő a problémával, hetekkel a kérdés Párizsban történt felbukkanását megelőzően, 1919 januárjában. Coolidge elsődlegesen a lakosság etnikai összetételére és a gazdaság által diktált igényekre alapozta az osztrák álláspontot lényegében támogató véleményét. Az angol kormány is tájékozódott a helyzetről, Thomas Cuninghame főmegbízott révén szereve információkat Nyugat-Magyarországról.⁴ Az osztrák–magyar határtérség ügye azonban először hivatalosan a cseh–délsláv folyosó kapcsán merült fel a békekonferencián, 1919 februárjában, Tomáš G. Masaryk és Edvard Beneš előterjesztésére. Mivel azonban nem volt olyan nagyhatalom, amely a korridorra vonatkozó cseh igényeket támogatta volna, a kezdeményezés lekerült a napirendről, s ezzel megszakadtak az érintett térségről, illetve az osztrák–magyar határról szóló tárgyalások is. Május második hetében azonban Wilson amerikai elnök és Karl Renner osztrák kancellár is előhozakodott Német–Nyugat-Magyarország (Deutschwestungarn) kérdésével. Ettől kezdve arra próbáltak megoldást találni, hogy miként lehet a válságban vergődő Ausztria életfeltételein javítani, a destabilizáció következményeit ellensúlyozni.

Csaknem minden osztrák politikai erő egyetértett abban, hogy Ausztria problémáira a hosszú távú megoldást a Németországgal való egyesülés jelenti. 1919. február 27. és március 3. között Otto Bauer osztrák és Brockdorff-Rantzau

² Hans H. Piff: Von Pinkafö nach Pinkafeld. Ein lokalhistorischer Spaziergang. Pinkafeld 2013. 90–91.

³ IV. Károly 1918. október 11-én és 13-án eckartsaubi kastélyából kiadott nyilatkozataiban bejelentette, hogy visszavonul az osztrák császári és a magyar királyi jogok gyakorlásától, pontosabban az államügyekben való részvételtől. Ezzel egyidejűleg elismerte a Magyarország jövőbeli államformájáról később megszülető döntést. A nyilatkozatot azonban a magyar kormány részéről sohasem jegyezték ellen, és nem iktatták törvénybe. Az osztrák nemzetgyűlés a diszkontinuitás elve alapján 1918. november 12-én kikiáltotta a köztársaságot, és megfosztotta Károlyt az uralkodói jogaitól. A magyar törvényhozás azonban a korábbi változtatások után 1920 januárjában helyreállította a monarchikus államformát. A dokumentumot lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Polgári Kori Kormányhatósági Levéltárak. Államfői Hivatali Levéltár. Kormányzói Kabinetiroda. A Kormányzó felhivatalos iratai K 589-I-A-1.

⁴ Ormos Mária: Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921. Győr 1990. 20.

német külügyminiszter Weimarban, majd Berlinben már tárgyalásokat folytatott az Anschluss lehetőségéről, sőt március 2-án alá is írták a felek azt a protokollt, amely szerint Ausztria belép a föderatív állammá átalakítandó német birodalomba. Mindezeket azonban titokban tartották, mivel nyilvánosságra kerülésük kedvezőtlenül befolyásolhatta volna számukra a béketárgyalások kimenetelét. Ez a gyakorlatban a kérdés elhalasztását jelentette.⁵ Döntésük helyességét az idő rövidesen igazolta. Miután ugyanis Párizsban le kellett mondania a Rajna-határról, sőt még a Saar-vidék egy részéről is, megmerevedett az Anschlussellenes álláspont a francia politikában, és ennek megfelelően a békeszerződések kifejezetten meg is tiltották a két állam egyesülését.⁶ A stabilizáció kérdését végül más összefüggésbe ágyazva vette ismét elő az osztrák kormány, s az ez alkalommal kidolgozott érvrendszer elég ütőképesnek bizonyult ahhoz, hogy Ausztria a békerendezés során jobb eredményeket tudjon elérni, hiszen ezúttal a francia külpolitika irányítói is támogatták Bécs törekvéseit: olyan benyomást keltettek az osztrák politikusokban, hogy Ausztria területi és gazdasági szempontból is kedvezőbb békefeltételekre számíthat, ha letesz az Anschluss tervéről.⁷ A kompenzációt egyértelműen Nyugat-Magyarország jelenthette számára.

A nagyhatalmaknak azonban nem fűződött érdekük ahhoz, hogy Eris almáját a két ország közé dobják, még kevésbé ahhoz, hogy Ausztria és Magyarország kapcsolatát befagyassza, s ezáltal Bécs Budapesttel szemben Berlin felé közeledjen. Annál inkább érdekükben állt a két ország közötti együttműködés, valamint a közép-európai térség pacifikálása szempontjából fontos gazdasági kooperáció megteremtése és elmélyítése. A helyzet ellentmondásos volt. A békekonferencia végül, ha kellemtlenül is, de elvi döntést hozott: a Legfelsőbb Tanács 1919. május 27–31. között magáévá tette Német–Nyugat-Magyarország gondolatát, és némi megfontolás után végül a határmenti vármegyék közül Vas, Sopron és Moson nyugati részeit az 1919. szeptemberi Saint-Germaini békeszerződésben Ausztriának ítélte.

Az osztrák békeszerződés aláírása után a magyar kormány tiltakozott a győzteseknél, és népszavazást kért a vitatott területeken. A hónapokkal később, 1920 januárjában Párizsba érkező magyar békedelegáció ennek ellenére nem sietett előhozakodni a nyugat-magyarországi kérdéssel, mivel az etnikai alapú határmódosítás

⁵ A tárgyalásokon a német fél volt a tartózkodóbb. Friedrich Ebert köztársasági elnök a békeszerződés aláírásáig semmilyen lépést nem kockáztatott volna, Bauer ezzel szemben úgy látta, hogy a háttértárgyalások és az egyesülés előkészítése a megállapodás aláírása után egy-két héttel megkezdődhet. *Alfred D. Low: The Anschluss Movement 1918–1919 and the Paris Peace Conference. Philadelphia 1974. 187–188.*

⁶ *Ormos M.: Civitas Fidelissima i. m. 10–13.*

⁷ *Otto Bauer: Die österreichische Revolution. Wien 1923. 149.*

követelésének itt csak csekély alapja volt. A magyar félnek 1920. május 6-án átnyújtott végleges békefeltételek a térség tekintetében végül nem tartalmaztak semmilyen változást az osztrák békeszerződésben foglaltakhoz képest. A trianoni szerződés megerősítette a már korábban eldöntött tényt: a területet Ausztriának ítélték. Mindazonáltal Nyugat-Magyarország volt az egyetlen az elszakított országrészek közül, amely nem állt a szomszédos utódállamok katonai megszállása alatt. Ez a tény pedig manőverezési lehetőséget kínált a magyar kormányoknak, melyek számára észszerűnek tűnt, hogy a legkisebb ellenállás irányába, azaz a gazdaságilag és katonailag is gyenge, szintén vesztes Ausztria irányába fejtsenek ki revíziós aktivitást.

A minisztertanács már 1919. szeptember 30-án kétoldalú tárgyalásokat kezdeményezett az osztrák féllel, de a megbeszéléseknek nem lett értékelhető eredménye. A magyar diplomácia ennek ellenére komolyan számolt azzal, hogy az osztrák kormány előbb-utóbb hajlik majd a megegyezésre, és nem akar Magyarországgal ellenséges viszonyt fenntartani. 1921 őszéig számos kezdeményezés született magyar részről a kétoldalú megállapodásra, autonómiaígéretetekkel, népszavazási előterjesztéssel, kereskedelmi engedmények kilátásba helyezésével.⁸ Az osztrák döntéshozók nehéz helyzetben voltak. Nem akarták veszélybe sodorni a magyar félhez fűződő kapcsolataikat. Elsősorban azt kellett biztosítaniuk, hogy a Magyarországról érkező, létfontosságú élelmiszer-szállítmányok (szarvasmarha, burgonya, zsír, olaj) továbbra is megérkezzenek. Távlatosan pedig arra törekedtek, hogy a területi viták ne zavarják meg a későbbi magyar–osztrák kereskedelmi kapcsolatokat és az azokról szóló tárgyalásokat. Ezzel egyidejűleg azonban azt is el kellett kerülniük, hogy Burgenland-politikájuk miatt árulással vádolják őket. Közben az is egyértelművé vált számukra, hogy a francia és a brit vezetésnek nem fűződik elemi érdeke a Magyarországgal szembeni energikus fellépéshez, különösen nem egy fegyveres beavatkozáshoz.

A katonai megszállás ügye, Nyugat-Magyarország hovatartozásának problémája és a királykérdés (túl azon, hogy Habsburg IV. Károly Nyugat-Magyarországról indult neki a bizonytalan vállalkozásainak) éppen az elszabotált területátadás problematikáján keresztül kapcsolódott közvetlenül egymáshoz. Az antant már említett tartózkodó magatartása, a környező kormányok némelyikének (elsősorban a prágai vezetésnek) beavatkozási hajlandósága és Ausztria katonai képességeinek gyengesége mind olyan tényezők voltak, amelyek tovább bonyolították az ügyet és szerephez engedték jutni a nyugati határszélen állomásozó magyar katonai csoportok parancsnokait, akik között számos ismert legitimista is volt.⁹

⁸ Mindezekről részletesen lásd *Tóth Imre*: Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig. Pécs 2020.

⁹ Közöttük is a legismertebb Sigray Antal és Lehár Antal, akik augusztus 6-án Szombathelyen gyakorlatilag átvették a hatalmat. Előbbit Habsburg József főherceg augusztus 12-én kinevezte Sopron,

Miután Károly megérkezett a magyar határra, Ausztriában azonnal szárnyra keltek a rémhírek arról, hogy a legitimista Lehár Antal, a szombathelyi katonai körlet parancsnoka az általa jól megszervezett nyugat-magyarországi csapatok élén rövidesen megindul, és meg sem áll a Hofburgig, hogy az excsászárt visszaültesse a trónjára.¹⁰ A határ osztrák oldalán működő baloldali pártok és szakszervezetek vezetői alig tudták megakadályozni, hogy a hír hallatán meggondolatlan, felfegyverzett csoportok áttörjenek a határon. Erre végül nem került sor, de a restaurációs kísérlet Ausztriában is komoly belpolitikai hullámokat vetett. Szent István koronája ugyanis Magyarország területi integritását szimbolizálta, ezért a trónkérdést – a többi „utóállamhoz” hasonlóan – Ausztria sem tekintette magyar belügynek. Annak ellenére, hogy Horthy kormányzó rövid úton megtagadta a hatalom átadását, a kísérlet fegyvert adott az osztrák ellenzék kezébe. A kormányt kívülről támogató Nagynémet Néppárt (Grossdeutsche Volkspartei) az Anschluss lehetőségét féltette Károlytól, a szociáldemokraták pedig a kikiáltott köztársaságot.

A szociáldemokrata párt (Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschlands), mely tevékenyebb résztvevője és alakítója volt a király visszatérési kísérleteivel összefüggő osztrák eseményeknek, a parlament azonnali összehívását kezdeményezte. A párt az 1921. április 1-jei rendkívüli ülésen indítványozta, hogy a kormány azzal a kéréssel forduljon a nagyhatalmakhoz, hogy azok követeljék meg Magyarországtól a trianoni békeszerződés haladéktalan ratifikálását, Burgenland átadását és hadserege leszerelését. A Karl Seitz, korábbi nemzetgyűlési elnök által előterjesztett sürgősségi indítvány egyúttal követelte mindazok felelősségre vonását is, akik Károly osztrák földre lépését segítették. A kisebbségi keresztényszocialista kormány kompetenciájának ugyanis súlyos fogyatékoságára vallott, hogy az uralkodó háborítatlanul keresztül utazhatott az országon, Bécsben éjszakázhatott és zavartalanul folytathatta az útját Magyarországra. A baloldal szerint az lenne a legkevesebb, hogy amennyiben az excsászár ismét át akarna haladni az országon egy harmadik országba távozva, azt csakis a kormány szoros őrizete alatt tehesse.¹¹ Vagyis – követelte Seitz –, a Michael Mayr által vezetett kabinet tegye végre azt, ami a dolga: garantálja az ország biztonságát. A szociáldemokrata politikus felhasználta az alkalmat arra is, hogy párton belüli ellenlábasaiknak és radikálisoknak is üzenjen: szerinte ugyanis a magyarországi Tanácsköztársaság elhibázott politikájának

Moson, Vas és Zala vármegyék, valamint Sopron város kormánybiztosává. A legitimista Lehárt pedig Horthy megpróbálta a Nemzeti Hadseregbe integrálni azzal, hogy megtette a szombathelyi körzet katonai parancsnokává.

¹⁰ *Gerald Schlag*: Aus Trümmern geboren... Burgenland 1918–1921. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 106.) Eisenstadt 2001. 384–385.

¹¹ A Svájcba visszatoloncolt Károlyt később a szociáldemokrata érzelmű osztrák vasutasok Gyanafalvánál (Jennersdorf) órákig hagyták vesztegelni, mivel nem voltak hajlandók egy Habsburgot szállítani, a szerelvény továbbhaladásakor pedig több helyen demonstrációkat szerveztek. Uo. 384.

a következménye volt, hogy a radikális magyar kalandorok katonai alakulatokba szerveződtek, megragadták a hatalmat, és Budapesten politikai, Szombathely környékén pedig katonai erőközpontot hoztak létre. Seitz szerint a győztesek kötelessége lenne érvényt szerezni a békék előírásainak, és biztosítani Ausztriát minden lehetséges magyar támadással szemben, mivel ők tették eszköztelenné, így kiszolgáltatottá Ausztriát.¹²

A Mayr-kabinet természetesen ugyanúgy követelte a szövetséges hatalmaktól Trianon ratifikációját és Burgenland átadását, illetve a magyar katonai erők létszámának lecsökkentését, mint az ellenzék, de mindezt jóval visszafogottabb hangnemben tette. A háttérben folyt ugyanis az egyezkedés a magyar és az osztrák kormány között Burgenlandról, és már a puccs előtt is nyilvánvaló volt, hogy a kancellárnak kettős szerepet kell játszania: miközben nem volt szabad kockára tennie a Magyarországhoz fűződő kapcsolatait, el kellett kerülnie azt is, hogy a Burgenlandra irányuló kompromisszumkeresés miatt nagynémet és szociáldemokrata kritikusai áruházzal vádolják. Károly feltűnése a színen csak tovább rontott a helyzetén. Hiába játszotta el Horthy kormányzó a „haza megmentőjének“ szerepét, és lépett fel az exuralkodóval szemben, a Budapesttel történő egyezkedés és kontaktus az addiginál is kínosabbá vált a keresztényszocialisták számára, akiket – ha a tárgyalások kitűdnének – azonnal a „reakció” gyanújába lehetett volna keverni odahaza. A kormány így nem nagyon tehetett egyebet, mint hogy a nyilvánosság előtt elfogadta, sőt magáénak ismerte el a szociáldemokraták által előterjesztett javaslatokat.¹³

A Habsburg-kérdés azonban egyben európai ügy is volt, melyre nagyobb figyelem összpontosult, mint Nyugat-Magyarország problémájára. A magyar legitimisták akcionizmusa pedig elég hivatkozási alap volt ahhoz, hogy Magyarországot a nemzetközi rendezés és a békefolyamat gátjaként tüntessék fel. Bécs ezt az okfejtést diplomáciai csatornáin keresztül el is juttatta a győztes nagyhatalmak képviselőihez és felvette azok közé az érvek közé, melyekkel a győztesek nyugat-magyarországi katonai jelenlétének szükségességét próbálta meg igazolni. Nem sokkal a válságot követően, 1921. április 19-én az osztrák kormány párizsi képviselője, Johann Eichhoff jegyzéket nyújtott át a Nagykövetek Tanácsának, melyben kérte, hogy Felső-Sziléziából irányítsanak át csapatokat a vitatott státuszú Nyugat-Magyarországra. Legfőbb indoka az volt, hogy a térséget monarchista csoportok tartják a kezükben azzal a céllal, hogy Ausztriát elzárják a neki ítélt területektől. A hadsereg átvezényléséből végül nem lett semmi. Az osztrák sürgetésre érdemben a párizsi brit delegáció válaszolt, a Nagykövetek Tanácsának címezve válaszát úgy, hogy abból

¹² Az Osztrák Nemzetgyűlés 31. ülése, 1921. ápr. 1. Stenographische Protokolle über die Sitzungen der Provisorischen Nationalversammlung für Deutschösterreichs 1918 und 1919. (Sten. Prot) III. Session 10.11.1920-20.11.1923. Bd. 1. Wien 1919. 1248–1251.

¹³ Uo. 1254.

Budapest, Bécs és az intervencióra kész Prága is értsen: a nyugat-magyar területek státusza nem lehet vita tárgya Magyarország és az utódállamok között.¹⁴

Károly közben kudarcba fulladt akciója után visszatért Svájcba, ahol 1921. május 20-án a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője közölte vele az ott tartózkodás feltételeit. A berni kormány Hertensteint jelölte ki lakhelyéül azzal, hogy neki magának és kíséretének is mindennemű politikai tevékenységtől távol kell magát tartania. Abban az esetben pedig, ha elhagyná tartózkodási helyét, tervezett elutazása előtt legalább három nappal tájékoztatnia kell a politikai osztályt.¹⁵ Károlynak a nyár folyamán, augusztusban állítólag szándékában állt elhagyni Svájcot, hogy végleges letelepedési helyet találjon magának és családjának. Legalábbis erre tett utalást az ottani külügyminisztérium munkatársának – talán nem véletlenül. Szóba hozta Spanyolországot, de még inkább valamelyik északi országot, arra kérve a berni vezetést, hogy a gyerekei – ha az utazás körülményei nem lennének kedvezőek – maradhassanak még pár hónapig az országban.¹⁶ Az bizonyos, hogy őt magát és híveit leszámítva mindenki (beleértve a magyar és az osztrák kormányt is) jobbnak látta minél távolabb tudni az exuralkodót Magyarországtól.

Karlista készülődés és a velencei szerződés következményei (1921. augusztus–október)

Nincs pontos ismeretünk arról, hogy mit forgatott a fejében Károly 1921. augusztus végén, amikor a nyugat-magyarországi helyzet élesebbé vált, és napirendre került a terület kiürítésének kérdése. Magyarországon mindenesetre már többen azzal számoltak, hogy a volt uralkodó ki fogja használni a zűrzavaros helyzetet és kísérletet tesz a hatalom megszerzésére Magyarországon, sőt akár Ausztriában is.¹⁷ Gratz Gusztáv, Andrássy Gyula, Apponyi Albert és más karlista politikusok a húsvéti tapasztalatok birtokában már körültekintőbbek voltak, és késleltették Károly visszatérését. Másképp festett azonban a helyzet a Nyugat-Dunántúlon, ahol a royalista katonai alakulatok vezetői szerették volna még azelőtt döntésre vinni a dolgot, mielőtt el kellett hagyniuk a térséget. Az itt tevékenykedő

¹⁴ *Mari Vares*: The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918–1923. A Territorial Question in the Context of National and International Policy. Jyväskylä 2008. 217–218.

¹⁵ Paul Dinichert, a berni külügyminisztérium osztályfőnöke feljegyzése. Bern, 1921. máj. 20. In: *Dokuments Diplomatiques Suisses 1848–1945*. Vol. 8. 1920–1924. 24 novembre 1920 – 27 décembre 1924. Eds. Antoine Fleury – Gabriel Imboden. (a továbbiakban: DDS). Berne 1988. 87. számú dok. 255–257.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Franz Egon Fürstenberg budapesti német követ jelentése. Bp., 1921. júl. 30. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin. R 74189. Abteilung II. b. Politik 11. Akten betreffend Habsburgisches Haus Bd. 2. 1921. május–1921. november (a továbbiakban: PA AA Abt. II. Pol. 11. Bd. 2.) K 112054-55.

karlisták, Cziráky József, Lehár és társaik húsvét óta látszólag visszahúzódva éltek, de a napjaik korántsem teltek politikai magányban. Készülődtek a király visszatérésére, közben pedig élénk kapcsolatokat ápoltak a határ túloldalán élő osztrák legitimistákkal. A magyar „Vendée”, azaz Szombathely és Hertenstein között szintén élénk volt a mozgás. A nyár második felében Boroviczényi Aladár, Gratz Gusztáv és Karl Werkmann, Károly magántitkára is megfordult Mikes János szombathelyi püspöknél.¹⁸ Boroviczényi akkor jelent meg Szombathelyen és Sopronban, amikor már csupán néhány nap volt hátra Nyugat-Magyarország átadásának hivatalos határidejéig. A vasi megyeszékhelyen Sigray Antal kormánybiztos tájékoztatta az aktuális helyzetről, de ő is azt kérte, hogy Károly várja meg a kérdés megnyugtató rendezését, addig ne szánja el magát semmilyen politikai lépésre. Augusztus 24-én Boroviczényi és Sigray közösen felkeresték a szintén legitimista Ostenburg-Moravek Gyula őrnagyot Sopronban, aki jelét sem adta az óvatosságnak, s aki csak annyit közölt velük, hogy zászlóaljának tagjai között kiváló a csapatszellem, és valamennyien hűséges hívei az uralkodónak.

Károly mindenesetre folyamatos tájékoztatást kért az osztrák–magyar határ-vita állásáról. Vagy azért, mert Sigray jótanácsát megfogadva kész volt kivárni a helyzet rendeződését, vagy éppen azért, hogy kihasználja a készülődő fegyveres ellenállás nyomán várható kaotikus állapotokat.¹⁹ (Ez augusztus végén be is következett, amikor az Ausztriának történő területátadást irreguláris magyar csapatok a kormány jóváhagyólagos támogatásával megakadályozták, és ezzel másfél hónapig tartó fegyveres gerillaharc, az úgynevezett nyugat-magyarországi felkelés kezdődött a térségben.) Annyi bizonyos, hogy a volt uralkodó ellentmondásos helyzetbe került az eseményeknek köszönhetően, hiszen egyidejűleg tartotta magát Magyarországot királyának és osztrák császárnak. A helyzetet higgadtan átgondolva nyilvánvaló lehetett előtte, hogy a nyugat-magyarországi térségben tett minden mozdulata tovább élezi a feszültséget a két ország között, és veszélybe sodorhatja az amúgyis nehezen formálódó *modus vivendi*. Szent István koronájával a fején a terület megmentésére bizonyára csak igen kevés esélye lett volna, azt pedig még ennél is könnyebben beláthatta, hogy ha az osztrák trónra vonatkozó igényei valóra válnának, a döntés ódiума is visszaszállna rá.

A húsvéti utazás nagy tanulsága az volt, hogy az uralkodói jogar kevés a beköltözéshez a budai várba. Károlynak stabilabb alapokra kellett építenie újabb kísérletét. Ennek legfőbb bázisát a Nyugat-Magyarországon állomásozó hívei, illetve azok fegyveresei jelentették, valamint a helyi lakosság támogatása. Nyugat-Magyarország népességének számottevő – pontosabban azonban nem

¹⁸ Uo. K 112040-42.

¹⁹ *Boroviczényi Aladár: A király és kormányzója.* Bp. 1993. 196–197.

meghatározható – része ugyanis valóban Habsburg-párti volt. Ennek a Béccsel és az osztrák tartományokkal való egymás mellett élés hagyományai mellett elsősorban az volt a magyarázata, hogy a Monarchia helyreállítása gazdasági értelemben csatlakoztatta volna a Dunántúl nyugati részét Ausztriához, vagy legalábbis újra kapcsolatot teremthetett volna az egymástól erőszakosan elválasztott határmenti területek között. A volt király és császár sokak szemében elegendő integratív erővel rendelkezett ahhoz, hogy akár a szűkebb, akár a tágabb térségben (beleértve ebbe a Duna-medencét is) a gazdasági, sőt jó esetben a politikai kooperáció előmozdítója legyen. Hűséges követői még az 1918. októberi kiáltvány alapján megszervezett dunai állam anakronisztikus gondolatában is mélyen hittek.²⁰ Néhányan ugyanakkor komoly ellenérzéssel fogadták Károly francia kapcsolatait. Aligha túlzás a helyi viszonyokat illetően tájékozott német megfigyelők vélekedése, mely szerint a Párizs iránt finoman szólva is csekély szimpátiát tápláló helyi lakosság és katonaság sokkal szívesebben támaszkodott volna ebben a kérdésben Németországra.²¹ Ráadásul a tragikomikusra sikerült tavaszi akció némileg megpáztá a volt uralkodó személye iránt érzett szimpátiát is.

Nagyjából ezek a körülmények fogadták volna október első felében az emigrációban élő exuralkodót. A hónap közepén azonban Nyugat-Magyarországon ismét fordult egyet a helyzet. Október 13-án az olaszországi Velencében Johannes Schober kancellár és Bethlen István miniszterelnök megállapodást írt alá az Ausztriának ítélt területek jövőjéről. Az egyezményben Magyarország kötelezte magát arra, hogy a nyugat-magyarországi térséget megtisztítja a felkelőktől, a pacifikálást követően pedig nyolc nap múlva népszavazást tartanak Sopron városában és a környező nyolc községben a terület hovatartozásáról. Ausztria és Magyarország önmagára nézve kötelezőnek ismerte el a majdani referendum végeredményét. A szerződéssel tehát megoldódni látszott az osztrák–magyar határteréség körül hosszú hónapok óta tartó huzavona.

Svájcban eközben Marano Pignatti olasz ügyvivő újabb nyugtalanító nyugat-magyarországi hírekről számolt be Edmund Schulthess államfőnek a Károly érkezését váró fegyveres csoportok növekvő aktivitásáról. Az olasz diplomata nem követelt semmiféle közvetlen lépést a svájci kormánytól, csupán informálta Bernt a helyzetről és ismertette a kisantant álláspontját. Pignatti nem véletlenül élt a finom nyomásgyakorlás eszközével, hiszen nem kellett jóstehetség annak belátásához,

²⁰ Az 1918. október 16-án kiadott uralkodói manifesztum föderatívva kívánta átalakítani a dualista állam osztrák felét. Károly kiáltványa a Magyar Korona országaira nem vonatkozott, ígéretet tett viszont azok további integritására.

²¹ Edmund Schulthess szövetségi elnök feljegyzése. Bern, 1921. okt. 3. In: DDS. 24. számú dok. 346–347. és Franz Egon Fürstenberg jelentése. Bp., 1921. júl. 5. és 1921. júl. 30. PA AA Abt. II. b. Pol. 11. Bd. 2. K 112040-42., K 112054-55.

hogy Károly visszatérése nem csekély bonyodalmat fog okozni az egész Duna-medencei térségben. Ráadásul Nyugat-Magyarországon épp az olasz kormány igyekezett lecsendesíteni a rá nézve is veszélyes hullámokat. Az olasz vezetést aggasztotta annak lehetősége, hogy Csehszlovákia és a délszláv állam esetleg közös akcióba kezdhet Magyarország ellen, ami a szó szoros értelmében teret nyitna a Dunántúl egy részére kiterjedő szláv korridornak. Károly terve tehát nemcsak presztízsveszteséggel fenyegette a mediátorként fellépő Olaszországot, de az ennek következtében várható jugoszláv és csehszlovák befolyásnövekedés sértette azokat az érdekeket is, amelyek Rómát a Duna-medencéhez kötötték. Veszélyeztette azt a vezető szerepet, amelyet Olaszország önmagának szánt a térségben.²²

Az osztrák politikai vezetés is aggódott. A magyarországi karlisták szervezkedése sem a burgenlandi kérdés rendezésének, sem az osztrák legitimisták kikapcsolásának nem segített. A berni osztrák ügyvivő már 1921. október 4-én értesítette a svájci külügyminisztérium politikai osztályát arról, hogy Károlynak szándékában áll kihasználni a Nyugat-Magyarországon kialakult helyzetet, és ott ismét magyar királlyá koronáztatni magát. Aznap olyan rendőri jelentések is beérkeztek az osztrák–svájci határról, melyek – beavatottakra hivatkozva – jelezték, hogy Károly néhány nap múlva útra kel.

Bernben kelleetlenül úgy döntöttek, hogy a következő napokon szigorúbb ellenőrzést vezetnek be az utakon és a vonatokon, Schulthess pedig bizalmasan – macacs naivitással – megüzente Hertensteinbe: a svájci kormány továbbra is azzal számol, hogy Károly, ha bármikor szándékában állna az országot elhagyni, legalább három nappal korábban tájékoztatja kormányát. Ezzel természetesen értésére adta, hogy a befogadó államnak is tudomása van a Magyarországon tett előkészületekről. A király nevében tárgyaló Boroviczenyi október 5-én megerősítette a svájci államfő előtt, hogy Károly távol tartja magát a nyugat-magyarországi eseményektől, és minden olyan hírt, amely az ott történnel kapcsolatba hozza a személyét, abszurdnak tekint és mélyen elítél, nem áll szándékában ugyanis ilyesféle kalandokba bocsátkozni.²³ Pedig volt. Igaz, hogy ebben a szándékában október 7-ét követően kapott megerősítést, miután magánvagyonának kezelője és ügyvédje, Albin Schager-Eckartsau Gratz Gusztávval és más legitimistákkal újra tárgyalt a visszatérés időszerűségéről.²⁴

Az osztrák–magyar határkérdésben beállt fordulat felgyorsította az eseményeket. Nem volt véletlen, hogy Károly Nyugat-Magyarországon mundérban

²² Konstantin Freiherr von Neurath római német nagykövet jelentése. Róma, 1921. okt. 31. PA AA Abt. II. b. Pol. 11. Bd. 2. K 112184.

²³ Edmund Schulthess szövetségi elnök feljegyzése. Bern, 1921. okt. 3. In: DDS. 24. számú dok. 346–347.

²⁴ *Ormos M.*: Civitas Fidelissima i. m. 99–101.

állomásozó hívei egyre nagyobb gyakorisággal konzultáltak egymással. Attól tartottak ugyanis, hogy nem sokáig tarthatják magukat, tétlenül várva, hogy uralkodójuk végre elszánja magát. A Velencéből hazaérkezett miniszterelnöknek egyik első dolga volt a miniszterelnökségre rendelni Sigray kormánybiztost, Ostenburg őrnagyot, Ranzenberger Viktor századost, valamint Prónay alezredest, hogy az olasz földön kötött megállapodás szerint a csapatkivonás részleteit megtárgyalja velük. A karlisták legfontosabb katonai bázisát adó Ostenburg-féle csendőrzászlóaljat pedig azonnali paranccsal Budapestre vezényelték. Ha nem lett volna számukra már önmagában az is elég fenyegető, hogy a kormány kihúzza a lábuk alól a szőnyeget, az a helyzet is előállhatott, hogy a csendőrzászlóalj távozását kihasználva a szabad királyválasztók kikergetik a legitimista szabadcsapatokat a határtérségből. A paramilitáris csoportok között mindenhol, így Nyugat-Magyarországon is gyakorta előfordult, hogy önállóan tevékenykedtek, nem engedelmeskedtek a parancsoknak és egymással is rivalizáltak. A személyes nézeteltérések mellett itt az ellenségeskedések egyik fő oka éppen a királykérdés volt. Az északi részeket ellenőrző, szabad királyválasztó Héjjas Iván egységei október 14-15-én már rajtaütöttek a legitimista Friedrich István helyőrségein, és foglyokat is ejtettek. Október 17-én pedig Prónay mellé felzárkózva Sopronba érkeztek, hogy Ostenburg megüresedő helyét elfoglalják.²⁵

Egyfelől tehát forrósodott a talaj Károly támogatóinak lába alatt, amiről minden bizonnyal az exkirály is értesült. Másfelől a velencei egyezmény valójában rést ütött a trianoni (és a saint-germaini) szerződésen, s ez elvileg más hasonló kísérletekre is bátorítóan hathatott, így Károly is felbátorodhatott, hogy a békékben foglalt határozatokkal szemben fellépjen.²⁶ A Sopron és környéke sorsával foglalkozó velencei egyezmény ugyanis azt üzenete, hogy az antant, ha a szükség úgy hozza, rugalmasan áll a saját maga által kreált békemű betű szerinti betartásához. Ezt az üzenetet pedig Károly és magyar támogatói is vették. Csakhogy a két probléma nemzetközi súlya nem volt azonos. A békeszerződések átírására részben a nyugat-magyarországi területek aránylag csekély, regionális jelentősége miatt volt lehetőség. Ugyanezt azonban a Habsburg-kérdésre egyáltalán nem lehetett elmondani.

A területiális ügyek várható rendeződésének fontosságát természetesen nem szabad túlértékelni, de az uralkodó előtt ezzel egy politikai és erkölcsi gát mindenképp leomlott. Károlynak ugyanis ezután elvileg nem kellett volna akut helyzetben cselekednie a határkérdéssel kapcsolatban a Várba való visszatérése után. Boroviczényi naplójában utólag arról tudósít, hogy a svájci kormány képviselőjével

²⁵ *Foganassy László*: IV. Károly második restaurációs kísérletének katonai története. A „budaörsi csata”. Hadtörténelmi Közlemények 18. (1971) 315–317.

²⁶ Lásd például Hans Freytag bukaresti német követ jelentését. Bukarest, 1921. okt. 26. PA AA Abt. II. b. Pol. 11. Bd. 2. R 74189.

történt találkozója során ő maga adta meg a jelet a visszatérésre, mikor úgy nyilatkozott, hogy Károly addig nem is gondolhat arra, hogy Magyarországra visszatérjen, amíg a jelenlegi vitás ügy a két ország között nem rendeződik.²⁷ A velencei szerződés aláírásával azonban ez az akadály Károly értelmezésében elhárult. A svájci kormány mindenestre nem volt érzékeny az egy héttel korábban elejtett mondatra, úgyhogy a Vierwaldstätti-tó partján álló Hertenstein-kastély lakó nélkül maradt. Habsburg Károly útnak indult, hogy másodjára is megkísérelje hatalma helyreállítását Magyarországon. A volt uralkodó 1921. október 20-án felesége társaságában Dénesfán landolt repülőgéppel. A pár Cziráky József gróf Sopronhoz közeli birtokáról még a földet érés estéjén vendéglátója kíséretében Sopronba hajtatott.

A második királypuccs és Nyugat-Magyarország

A népszavazás felügyeletével megbízott, Sopronban állomásozó nemzetközi katonai ellenőrző bizottság tagjainak nem okoztak meglepetést a fejlemények. A nyugat-magyarországi katonai körzet parancsnokának, Hegedűs Pál altábornagynak már október 19-én jelezték Sigray, Ostenburg és Lehár gyanút keltő viselkedését.²⁸ A Sopronban állomásozó Szövetségi Bizottság tagjai közül Károly érkezésekor az olasz Antonio Ferrariót a budapesti olasz követ, Castagneto herceg látogatása idejére Bécsbe rendelték, a Franciaországot képviselő Jules Hamelin pedig éppen Budapesten tartózkodott. A történekről először Reginald Gorton tábornok értesítette Thomas Hohler budapesti brit főmegbízottat és Őfelsége kormányának bécsi misszióvezetőjét. Gorton október 21-én hajnali 5.30-kor kapta a hírt a király visszatéréséről, és arról, hogy Hegedűs tábornok útban van hozzá a bejelentéssel: Károly elfoglalja a magyar trónt. A brit főtitst saját bevallása szerint – noha szíve szerint megtette volna – nem nyilvánított véleményt, ami feltehetően nagy megnyugvással töltötte el Hegedűst és a tábornok szállására sereglett társait. Hegedűs nagyon szeretett volna tiszteket küldeni a Bécsből Sopron fele tartó Ferrarióhoz és Castagnetóhoz, de attól tartott, hogy a felkelők megállítják őket. Hogy a történeket titokban tartsa, Sigray a nap folyamán az interurbán telefonvonalakat blokkolta, Ostenburg pedig embereivel körülzáratta Sopront. Gorton a Hegedűs parancsával nekiinduló tisztek oltalmát kihasználva egy angol és egy olasz tiszt közreműködésével juttatta el a történekről szóló táviratát Bécsbe. Az angol Woodhouse repülő főhadnagy útközben Ferrarióval is találkozott a határtól öt kilométerre fekvő Szárazvámnál

²⁷ *Boroviczényi A.*: A király i. m. 201.

²⁸ *Ablonczy Balázs*: Budaörsig és vissza. Hegedűs Pál. IV. Károly második restaurációs kísérletéről. Kommentár 5. (2010) 4. sz. 40.

(Müllendorf, Ausztria). Az út során kisebb incidens is történt vele. A felkelők megállították és megpróbálták kiszállítani az autójából, de miközben személyazonosságáról és úticéljáról faggatták, a sofőr hirtelen gázt adott, és a felkelők lövéseinek sűrűjében sértetlenül tovább hajtott. Woodhouse kocsija este 11-kor parkolt le a bécsi brit misszió épülete előtt.

Időközben Ferrario is megérkezett Sopronba, és Gortonnal közösen sürgős levelet küldtek Hegedűsnek, hogy a körzet parancsnokát Sopronban tartsák. Feltehető, hogy a magyar tábornok önmagával is keményen viaskodott. Leírása szerint legalábbis a királyához fordult annak érdekében, hogy a városban maradjon és a tábornokok között továbbra is képviselhesse Magyarországot, Károly azonban nem adta meg a beleegyezését.²⁹ Ugyancsak tiltakozó tartalmú üzenet érkezett az ellenőrző bizottság külföldi tagjaitól Ostenburg asztalára, aki adott szava ellenére nem vetette alá magát a tábornokok utasításainak.³⁰ Hegedűs indulása előtt még intézkedett arról, hogy az Ostenburg parancsnoksága alatt álló II. csendőrszászlóalj egy másik egység, az 5. 1. zászlóalj váltsa fel. Utasításba adta azt is, hogy a felkelők nem vonulhatnak vissza a megállapított osztrák–magyar határ „C” szakaszáról, és a zászlóalj feladata ennek megakadályozása.³¹ A rend fenntartására és a felkelőkkel való összeütközés elkerülésére vonatkozó parancs azt a cél szolgálta, hogy a magyar irreguláris erők megszállása alatt lévő területek ne kerüljenek osztrák kézre.

Az újbóli visszatérés híre október 22-én a helyi lakosság körében is elterjedt, jócskán felkavarva az amúgy is heves indulatokat. Az eseményeket átélt szemtanú visszaemlékezése szerint Károly kísérlete szóbeszéd és vita tárgya volt az emberek között. A kifejezetten karlista meggyőződésűeket leszámítva a lakosság nagy része elítélte a trónszerző akciót, mivel általános volt a vélemény, hogy ezzel Nyugat-Magyarország ügye a királykérdés mögé szorul. „Sopron egycsapásra híresebb lett. Többet emlegetik most, mint Nyugat-Magyarországgal kapcsolatban” – írja a szerző, aki a később bekövetkezett valóságnál komorabbnak látta Magyarország jövőjét, hitelesen idézve fel azonban a hétköznapi szemlélő gondolkodását, mely a polgárháborútól és a kisantant államok körkörös támadásától féltette az országot.³²

A helyzet nagyjából így állt, amikor Franz Stämpfli, a svájci szövetségi rendőrség vezetője megkapta a hírt, hogy Károly és felesége házassági évfordulójuk megünneplésére egy-két napra Sopron környékére érkezett. Károly akkorra már jövődi kormányának magjáról is döntött. Aznap azonban a magyar külügyminisztérium is jelezte a svájci kormánynak, hogy a királyi pár az ország területére

²⁹ Uo. 43.

³⁰ Reginald Gorton jelentése Hohlernek. Sopron, 1921. okt. 22. The National Archives Foreign Office, London (a továbbiakban: TNA FO) 371/6107. fol. 109–110.

³¹ Hegedűs Pál altábornagy rendelete, 1921. okt. 21. Idézi: *Ablonczy B.*: A király i. m. 43.

³² *ifj. Sarkady Sándor*: Mende (Mühl) Gusztáv naplófeljegyzéseiből (1921–1922). Kézirat. 2020. 4–5.

lépett, s közölte, hogy magyar részről nem adtak engedélyt az országba való belépésre, és a kormány kérdéssel kapcsolatos álláspontja húsvét óta nem változott.³³ Az alaphelyzet annyiban mégis más volt, hogy Károly ezúttal nem egy autóval és néhány kísérelővel, hanem egy hadsereg kíséretében indult a magyar főváros felé.

Schober osztrák kancellár október 23-án Francis Lindley bécsi brit megbízottól értesült Károly visszatéréséről, és – noha a rá jellemző nyugalommal fogadta a hírt – nyomban összehívta a kabinet tagjait, akik fél éjszaka ülészetek. A kancellárnak kevés lehetősége volt a közbeavatkozásra. Az egyik ezek közül első látszatra kecsegtető volt, egyszersmind azonban nagyon veszélyes is. Mivel a Nyugat-Magyarországot megszállva tartó csapatok nagy része Károllyal együtt a fővárosba távozott, megnyílt az út a békeszerződésekben Ausztriának ítélt területek elfoglalása előtt. Nem lehetett azonban figyelmen kívül hagyni, hogy azokon a szerződéseken időközben már módosítottak. A szerződészegő szerep tehát ezúttal Ausztriának jutott volna, amit a Schober-kormány nem vállalt, márcsak azért sem, mivel tapasztalatból tudta, hogy az antant mereven ellenez minden katonai akciót, amely a térség pacifikálását megnehezíti. (Ausztria nyugati határain ráadásul szeparatista törekvések növelték a bizonytalanságot.) A burgenlandi kérdés megoldatlansága mellett a várva várt népszövetségi kölcsön folyósítása sem kezdődött még el, miközben a pénzügyi válság elhúzódása miatt nőtt a munkásság elégedetlensége.³⁴ Schober helyzete nem volt éppen rózsás. Országának korábbi kormányai a békeszerződés aláírásáig, sőt még utána is eredményesen hivatkoztak Ausztria életképtelenségére. 1921 őszén viszont már az anyagi támogatás fejében stabilitást kellett mutatnia, amibe nem fért bele egy kétes kimenetelű vállalkozás a Károly után „üresen hagyott” Burgenlandban. Ausztria szavahihetősége, nemzetközi hírneve és ezzel összefüggésben gazdasági konszolidációja forgott kockán.

A kormány egy határozott restaurációellenes fellépéssel legfeljebb két dologban használhatta volna ki maga javára a helyzetet. A veszélyre hivatkozva – csakúgy, mint tavasszal – kérhette volna az antant katonai támogatását, ami magasabb szintű garanciát jelentett volna a velencei kompromisszum betartására, valamint kezdeményezhette volna a Sopronra és környékére kiírt népszavazás határnapjának későbbre való átütemezését. Utóbbira azért lett volna nagy szükség, mert Ausztria kevesellte a rendelkezésére álló időt, hogy megfelelő propagandahadjárral a magyar közigazgatás ellenőrzése alatt maradt területeken számára kedvezően befolyásolja az eredményt. Egyik eshetőségből sem lett semmi. Az antant nem kívánta megszakítani a

³³ Odo Russell, berni angol követ jelentése Lord Curzon külügyminiszternek. Bern, 1921. okt. 22. In: Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Eds. W. N. Medlicott – Douglas Dukin. First Series, Vol. XXII. Central Europe and the Balkans 1921. Albani 1921–1922. London 1980. No. 399. 460.

³⁴ Edward Keeling jelentése. Bécs, 1921. szept. 9. DBFP, 1980. No. 312. 373–376.

pacifikálás folyamatát, és nem engedte, hogy azt a puccs megakassza. A Nagykövetek Tanácsa nemcsak abban mutatott határozottságot, hogy a Velencében kötött megállapodás érvényességét Károly kísérletétől függetlenül elismeri, hanem abban is, hogy a két kérdést egymástól elkülönítve kezeli. Minderről a Tanács október 27-ei ülése után az Ausztriát képviselő Johann Eichhoff is meggyőződhetett.³⁵

Schobernek tehát alig volt eszköz a kezében, miközben ezzel egyidejűleg komoly kihívást jelentett számára a belpolitikai kérdések rendezése. A kormány Szkülláját a jobboldali monarchista politikai csoportok, Karübdiszét a szociáldemokrata baloldal jelentette. Közben rajta kellett tartania a szemét saját keresztényszocialista pártján és a radikális baloldalon is. Az osztrák monarchisták már hetek óta aktívabbak voltak, mint korábban, társadalmi befolyásuk azonban nem volt túl nagy. Néhány állás nélkül maradt császárpárti tiszt csatlakozott ugyan a nyugat-magyarországi felkelőkhöz is, de ezt inkább a megélhetés reményében tették, mintsem politikai megfontolásból. Náluk nehezebb feladatot jelentett a szociáldemokraták leszerelése, akik szükség esetén készek (és képesek) lettek volna a munkásságot felfegyverezni és a köztársaság védelmében a magyar határ felé vonulatni.³⁶ Renner, volt kancellár az egész kialakult helyzetért az antant hatalmak Burgenlanddal kapcsolatos tevékenységét tette felelőssé, amiért szemet hunytak afelett, hogy az Ausztriának ítélt Nyugat-Magyarország karlista erők felvonulási területévé vált. A szemük látára szerveződtek szabadcsapatok, melyek szisztematikusan húzódtak az osztrák határ mellé. Károly „bandavezére”, Ostenburg pedig mindennapos vendég lett az antant tábornokoknál, és a nemzeti ellenállás álcája alatt a restauráció előkészítésén dolgozott.³⁷ A párt lapja, az *Arbeiter Zeitung* fegyverbe szólította a munkásokat Bécsújhelyen. A harckészültség azonban mégsem a Habsburg-veszély elhárítását szolgálta elsősorban, hanem inkább a párt belpolitikai pozíciójának megerősítését.³⁸

A szociáldemokraták lépése nem feltétlenül a hatalomváltás erőszakos kikényszerítésének szándékát jelentette, mint ahogy azt többen, így például az oroszországi kommunista párt bécsi ügynökei is gondolták. Ők már hetekkel korábban a kormány bukását várták, ezért ebből a szempontból kedvező fejleménynek tartották a nyugat-magyarországi felkelés nyomán kialakult politikai helyzetet. Feltételezték, hogy az osztrák–magyar területi vitában Budapestről diktálják majd a feltételeket, és a restauráció kísérletének a lehetőségével is előre számoltak. Az első feltevés – tekintetbe véve a Saint-Germain és Trianon óta történeteket – nem volt alaptalan, a második be is igazolódott. Az viszont már téves következtetés volt, hogy az esetleges

³⁵ Vares, M.: The Question i. m. 251.

³⁶ Francis Oswald Lindley bécsi brit követ Curzon külügyminiszternek. Bécs, 1921. okt. 23. TNA FO 371/6106. fol. 85.

³⁷ Der Habsburgerputsch und unsere Republik. Arbeiter Zeitung, 1921. október 26. 1.

³⁸ Habsburg vor den Toren. Arbeiter Zeitung, 1921. október 23. 1.

királypuccs végzetesen megrengetheti az osztrák kormány hatalmát, és a koalíciót (sic!)³⁹ a radikális proletariátus felé való nyitásra kényszeríti majd. Ennek szükség-szerűségét azzal magyarázták, hogy a munkásság az egyetlen olyan erő, amely kész és alkalmas is a Habsburg-veszély elhárítására, és mivel a kormány önmagában képtelen lesz megbirkózni a helyzettel, nacionalista céljaihoz fel kell használnia a baloldalt. (A folyamat szerintük meg is kezdődött azzal, hogy Bécsújhelyen és más ipari centrumokban 22 000 fegyvert osztottak szét a munkások között. A köztársaság hadseregéről pedig azt tartották, hogy az szorosan kötődik a munkásosztályhoz.) Az osztrák helyzetet az 1917-es oroszországihoz hasonlóan tartották, s meg voltak győződve arról, hogy egy árva lélek sincs, aki áldozatot hozna az államrend fenntartása érdekében. A koalíció pedig így a csőd és az összeomlás felé halad.

Bolsevik szemmel nézve a talaj mindenesetre elő volt készítve, s csak az aktuális politikai körülményektől függött, hogy a bécsi munkásság mennyire tud élni a lehetőséggel.⁴⁰ A köztársasági államformát és az alkotmányt a jobboldal monarchistáival és a baloldal radikálisaival szemben azonban többen támogatták, mint ahányan ellene voltak. Károly magyarországi feltűnése ugyanakkor kétségkívül hosszú távú változásokat indított el a bécsi, bécsújhelyi és grazi munkásság politikai szerepét illetően. Addigi szervezésük felgyorsult, és a köztársaság megvédésének ürügyén – egyes források szerint – további 60 000 fegyver került a kezükbe. Ezeket később sem szolgáltatták vissza. Még néhány ilyen kísérlet – jelentették az orosz megfigyelők –, és a teljes osztrák munkásság fegyverben lesz.⁴¹ Ausztriában azonban végül nem került sor monarchista puccskísérletre, és a szociáldemokrata párt sem hajtott végre államcsínyt, a történetek viszont a párt magánhadseregének későbbi felállítása szempontjából nagy jelentőségűnek bizonyultak.

Schober az elmondottaktól függetlenül is nehéz helyzetben volt, hiszen nemrég Velencében gyakorlatilag lemondott Sopronról és környékéről. A parlament külügyi bizottságában mindezt ugyan megpróbálta az olasz külügyminiszter, Della Torretta márki nyakába varrni, de ettől még tény maradt: Nyugat-Magyarországot nem sikerült ellenőrzés alá vonni, és a saint-germaini békeszerződéshez képest engedményt kellett tenni az egyetlen olyan kérdésben, melyben Ausztria a háború végén területi nyereséget könyvelhetett el. Nem sokkal ez után utazott át – senkitől sem háborgatva – az ország területén a volt császár, hogy aztán az osztrák–magyar határt is gond nélkül átlépje. Ezek közül a tények közül

³⁹ Schober kormánya kisebbségi, keresztényszocialista hivatalnokkormány volt.

⁴⁰ Feljegyzés az Oroszországi Kommunista Párt bécsi szekciójának a burgenlandi helyzetről szóló jelentéséről. Berlin, 1921. okt. 5. Bundesarchiv (a továbbiakban: BArch), Berlin, R 8013/6. Deutscher Aus- und Einfuhrdienst 2. Österreich und Balkanländer, Österreich, Mai 1920 – Jan. 1922.

⁴¹ Politikai helyzet Ausztriában és Magyarországon, a lengyel politika és Ukrajna. Feljegyzés a bécsi szovjet képviselő jelentése alapján. Berlin, 1921. nov. 10. Uo.

már az egyik is elég lett volna, hogy az ellenzék a kormány alkalmatlanságát hangoztassa. A számos kritikával illetett kabinetnek szembe kellett néznie a sajtó támadásaival, amely a királypuccsot nagyrészt a burgenlandi kérdésben erőtlennek mutakozó kormány tehetetlenségével hozta összefüggésbe. Az antant nagyhatalmak felelősségét is felvetették persze, mivel tétlenkedésük azok malmára hajtotta a vizet, akik dacolva a békeszerződésekkel akadályozták azok végrehajtását.⁴²

Az osztrák kormány mellett támogatólag lépett fel a csehszlovák vezetés, amely szerint Károly visszatérése a nyugati magyar megyék helyzetének rendezetlensége miatt volt lehetséges, és ez az ügy a teljes közép-európai békét fenyegeti. Edvard Beneš csehszlovák miniszterelnök és külügyminiszter, aki Nyugat-Magyarország, illetve Burgenland kérdésével kapcsolatban kétszer is kénytelen volt nemzetközi szinten kudarcot elkönyvelni, ezúttal úgy érezte, hogy itt a lehetőség elképzelési megvalósítására. (Kudarc volt a térségen áthaladó korridor tervének elutasítása, és nem vezetett sikerre a magyar–osztrák határvitában felajánlott közvetítői szerep sem, amit aztán az olasz kormány játszott el Velencében.) Beneš számára viszont nem csupán az volt a fontos, hogy a konkrét probléma kapcsán végre eredményt tudjon felmutatni, Ausztria közelítése a kisantanthoz, illetve a kisantanton belüli vezető szerep volt a valódi tét. A restaurációs válságból logikusan következhetett egy olyan fejlemény is, hogy a kisantant kibővül Ausztriával. Végül azonban az osztrák keresztényszocialista irányzat hívei és a nagynémet párt támogatói ellenezték, hogy a kormány ebbe az irányba elkötelezze magát. Részben azért, mert ez a lépés a Magyarországhoz fűződő viszonyt jelentősen megterhelte volna, de leginkább azért, mert a Prága melletti elköteleződésnek egyértelműen németellenes éle lett volna. (Ismerve az előzményeket – főként a nyugat-magyarországi-burgenlandi területre irányuló cseh ambíciókat – az is igencsak kétséges volt, hogy a velencei protokoll esetleges érvénytelenítése valóban Ausztria javát szolgálta volna.) Schober az ország súlyos helyzetére való tekintettel a soproni népszavazás utolsó napján Lányban ugyan politikai és gazdasági szerződést írt alá a csehszlovák kormánnyal, Ausztria pedig 1922 elején Beneš közreműködésével ötmillió font összegű kölcsönhöz jutott a londoni pénzpiacon, az az osztrák elköteleződés azonban, amelyre a csehszlovák miniszterelnök számított, nem valósult meg. A csehszlovák kapcsolat végül mindenesetre hozzájárult ahhoz, hogy Schobernek a kormány éléről idő előtti távoznia kellett.⁴³

A csehszlovák miniszterelnök egyértelműen a magyar kormányt tette felelőssé a kialakult helyzet miatt, mivel az szerinte az égvilágon semmit sem tett a nyugat-magyarországi felkelők megzabolázása érdekében. Éppen ellenkezőleg – vélte

⁴² Francis Oswald Lindley Curzon külügyminiszternek. Bécs, 1921. okt. 23. TNA FO 371/6106. fol. 85.

⁴³ *Lojkó Miklós*: *Meddling in Middle Europe. Britain and the „Lands Between” 1919–1925.* Bp.–New York 2006. 180.

Beneš, nem alaptalanul –, hagyta őket működni, sőt titokban támogatta is a fegyveres szervezkedést. Ezért a csehszlovák kormány követelte a burgenlandi kérdés végleges rendezését, mégpedig nem a velencei kompromisszum, hanem a békeszerződés rendelkezéseinek megfelelően. Ebben a kérdésben Belgráddal is egyeztetett. Beneš, aki külügyminiszerként már áprilisban is határozott és közös fellépést sürgetett jugoszláv kollégájának, ezúttal nem akart magára maradni. Eltökélte, hogy a Habsburg-kérdést egyszer s mindenkorra megoldja és keresztül viszi a békeszerződést maradéktalan betartatását. Mindehhez viszont legelőször meg kellett nyernie Róma támogatását, aminek meg is volt az esélye, hiszen a prágai olasz követ egy ideig fontosnak tartotta, hogy országa szolidáris legyen Csehszlovákiával és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal ebben a kérdésben.⁴⁴ Kezdetben úgy tűnt, hogy Olaszország néhány nap leforgása alatt a kisantant felé mozdul az ügyben, és határozottan fellép majd a két másik kormánnyal együtt a monarchia (különösen egy elképzelt dunai monarchia) visszaállításával szemben, mi több, kész lesz a nyugat-magyarországi kérdésben is visszakozni, és visszatérni a trianoni békeszerződés előírásaihoz, ha a helyzet úgy kívánja.⁴⁵ Ez a forgatókönyv – Della Torretta korábbi diplomáciai vonalvezetését ismerve – elméletileg elképzelhető is volt. (Az olasz külügyminiszter közvetlenül a velencei megállapodás előtt még arra bízta Ausztriát, hogy feltétlenül ragaszkodjon a békeszerződésben foglaltakhoz. Alig kellett azonban néhány óra ahhoz, hogy álláspontja 180 fokot forduljon, és felszólítsa a vele egyébként baráti jó viszonyban álló Schobert, hogy engedjen a magyar követeléseknek.) Október 26-án Castagnetto herceg a magyar sajtónak homlokegyenest más nyilatkozott, mint amit a cseh és az osztrák politikusok állítottak. Szerinte ugyanis a restaurációs kísérlet és a nyugat-magyarországi kérdés között semmiféle összefüggés nem állott fenn, s a velencei egyezmény érvényességéhez nem fért kétség.⁴⁶ Kétségtelen, hogy az osztrák–magyar vita során vitt közvetítő szerep sokat jelentett Olaszország megtépzott hatalmi presztízsének, ezért Róma nem egykönnyen adta volna fel a számára hatalmi klubtagsággal felérő velencei szerződés eredményét, nem is beszélve a jugoszláv–csehszlovák közös akció esetleges következményeinek mérlegeléséről. Della Torrettának abban is döntenie kellett, hogy érdekében áll-e országának a cseh követelések támogatásával hozzájárulni egy francia orientációjú közép-európai szövetség megerősítéséhez. A francia kormány is kényes helyzetben találta magát, hiszen egyszerre kellett megvédenie az általa már elfogadott (és a Nagykövetek Tanácsa részéről október 28-án jóvá is hagyott) velencei szerződést, és megtartania közép-európai kisszövetségesei, közöttük első helyen Prága

⁴⁴ Sir George Clerk prágai brit követ jelentése, 1921. okt. 24. TNA FO 371/6106. fol. 44. és fol. 37–38.

⁴⁵ *Ziláhy László*: Olaszország a kis entente mellé állott. Bécsi Magyar Újság, 1921. október 25. 2.

⁴⁶ Idézi: Ex-Kaiser in Ungarn. Wiener Zeitung, 1921. október 27. 5.

támogatását. Noha Benešnek a magyar kormánnyal szemben mutatott energikus fellépése cseppet sem változott a továbbiakban sem, a következetes nagyhatalmi magatartást látva a soproni kérdésben október 28-án visszavonulót fűjt.⁴⁷

A csehszlovák miniszterelnök lépése és a nagyhatalmak állásfoglalása igazolta azt, amit az utca népe is érzékelt. A nemzetközi szintű probléma, azaz a Habsburg-kérdés mellett eltörpült a nyugat-magyarországi ügy. Az ezzel ellentétes vélelmek és szándékok dacára a királypuccs nem ingatta meg az osztrák–magyar határkérdés rendezése érdekében kötött megállapodás érvényét. Sőt, a francia és az angol kormányok a kisantant – elsősorban Csehszlovákia – próbálkozásai ellenére sem hagytak kétséget afelől, hogy a velencei protokollt továbbra is a megoldás egyetlen módjának fogadják el, és magatartásukkal még a krízis lezárulta előtt hozzájárultak a Bethlen-kormány belpolitikai helyzetének stabilizálódásához. Ennél is továbbment az olasz vezetés, amely még a népszavazási feltételeket is hajlandó lett volna ahhoz igazítani, hogy Sopron Magyarországhoz kerüljön, és a szláv területi aspirációk végérvényesen lekerüljenek a napirendről. Ebben közrejátszott az a felismerés, hogy a kisantant megerősödésének kockázatát csökkenti a nyugat-magyarországi kérdés gyors és határozott rendezése. (Az olasz álláspontot az is támogatta, hogy közben Lengyelország közeledett a kisantanthoz.) Róma tehát határozott nyomást gyakorolt a magyar kormányra, hogy az vegye elejét a közép-európai diplomáciai játéktér átrendeződésének, és amilyen gyorsan csak lehet, tisztítsa meg Nyugat-Magyarországot a felkelőktől és tegyen eleget a Velencében vállalt kötelezettségeinek.⁴⁸

Károly újbóli fellépése ellentmondásos módon ugyan, de csillapította a nyugtalanságot az osztrák–magyar határtérségben. Az addig ott állomásozó katonák, önkéntesek egyik része a király, míg a másik a rezsim szolgálatában távozott a környékről. A felkelőknek ezután már nem sikerült többé ellenőrzésük alá vonni az Ausztriának ítélt területet. Ez nem jelentette azt, hogy a határtérség hirtelen kiürült volna, de a reguláris és irreguláris erők is jóval kisebb létszámmal (az eredetinek körülbelül a felével) voltak már jelen a régióban. A kormány számára ugyanakkor lehetőség nyílt arra, hogy a legitimista egységek lefegyverzését követően a „megbízhatatlan elemek” helyére hozzá feltétlenül lojális embereket küldjön Nyugat-Magyarországra. A helyi viszonyokat figyelemmel kísérő, Sopronban dolgozó tábornokok a politikusoktól és a nemzetközi összefüggésektől is valamelyest eltérő véleményt alakítottak ki a helyzetről, de ők is egyetértettek abban, hogy Károly

⁴⁷ *Ormos M.*: Civitas Fidelissima i. m. 132.

⁴⁸ Franz-Egon Fürstenberg jelentése. Bp., 1921. nov. 12. BArch R 707/141. fol. 111–112.

visszatérése nem változtat a területi rendezés elfogadott menetén, a magyar kormány pedig nem felelős a karlisták akciójáért, és valójában végig ura maradt a helyzetnek.⁴⁹

A Bethlen-vezette politikai erők presztízsét növelte a válságkezelés során mutatott diplomáciai teljesítmény, erő és határozottság. A radikális területvédők legszűkebb csoportjain kívül végül mindenki elfogadta, hogy a Velencében aláírt kompromisszum a legnagyobb engedmény volt, amit csak el lehetett érni. A legnehezebb kérdést Prónay visszahívása jelentette. Bethlen először részletes levélben foglalta össze neki a velencei egyezmény előnyeit, és az annak esetleges elszabotálása esetén várható súlyos következményeket. Noha a szöveg az utolsó betűig együttműködő hangvétellel íródott, nem érte el a kívánt hatást, és a kormányfő csak Horthy közreműködésével, alig néhány nappal a vállalt határidő előtt tudta rávenni a báni cím viselőjét a távozásra. A kormányzó négy szemközt szavát vette Prónaynak, hogy feladja az általa proklamált fantomállamot. Ez után a kormány nem is késlekedett tovább, és november 4-ei hatállyal feloszlatta a Lajtabánságot. November 13-án az osztrák hadsereg akadálytalanul bevonult Burgenlandba, és annak teljes területét (a népszavazási körzet kivételével) a hónap végéig birtokba vette. IV. Károly puccskísérletei többé már nem befolyásolták a népszavazás kérdését, melyet 1921. december 14-16-án Sopronban és nyolc környező községben meg is tartottak.

THE RETURNS OF CHARLES IV AND THE CASE OF THE AUSTRO-HUNGARIAN BORDER

By Imre Tóth

SUMMARY

The restoration attempts of Charles IV temporarily set back the efforts made in 1921 to settle the issue of the Austro-Hungarian border. The Austrians found bargaining more difficult with a Hungarian government accused of reactionism. The issue was finally settled in October, shortly before Charles's new attempt to retake the throne. As a result the royalist troops which had been defending Western Hungary left the region with Charles IV and opened the door to Austrian occupation. The Viennese government, however, did not seize the opportunity, and, under this pretext, instead tried instead to favourably influence the referendum for the city of Sopron and its neighbours. The Czechoslovak government adopted a more determined stance, which wanted to altogether annul the Venice agreement which had made the referendum possible in the first place. Yet the Entente powers stuck to the hard-won compromise that had been achieved with regards to Burgenland, and continued to stand by it despite the crisis.

⁴⁹ *Vares, M.*: The Question i. m. 253.